

KPM primjećuje mjere koje su već preduzete ili čije preduzimanje planiraju crnogorske vlasti kako bi se poboljšali uslovi pritvora u policijskim ćelijama. U okviru tih napora, **Komitet preporučuje da se kao prioritetne preduzmu sljedeće mjere:**

- **policijske ustanove opremiti dovoljnim brojem ćelija razumne veličine za planirani broj korisnika;**
- **obezbijediti odgovarajuću rasvjetu u ćeliji (pristup dnevnoj svjetlosti/vještačkom osvjetljenju), ventilaciji i grijanju;**
- **sve ćelije opremiti namještajem za odmor (npr. ležajem ili konstrukcijom za spavanje), a lica koja se zadržavaju preko noći treba da dobiju čist dušek i ćebad;**
- **hranu, uključujući makar jedan cjeloviti obrok, ponuditi u odgovarajućim intervalima pritvorenim licima; ovo podrazumijeva da policijske ustanove treba da dobiju određen budžet u ove svrhe, kao i da treba uvesti sistem za evidentiranje dostave hrane;**
- **toalet i sanitarne uređaje za kupanje treba održavati u dobrom stanju, a pritvorena lica treba da imaju nesmetan pristup.**

B. Zatvorske ustanove

1. Preliminarne napomene

41. Zatvorski sistem Crne Gore, kojim upravlja državni Zavod za izvršenje krivičnih sankcija, ima četiri ustanove i sve su posjetili članovi Delegacije tokom posjete 2008. godine. Tri ustanove - Kazнено-popravni dom²³, Istražni zatvor i Specijalna zatvorska bolnica - nalaze se u okolini Podgorice, u Spužu, i prethodno ih je već posjetio KPM 2004. godine. Četvrta ustanova, Zatvor u Bijelom Polju, delegacija KPM prvi put je posjetila 2008.

42. U vrijeme posjete 2008. godine, ukupan broj zatvorenika u Crnoj Gori bio je negdje oko 1.050, uključujući 30 žena i 4 maloljetna lica. Više od polovine lica nalazilo se u istražnom zatvoru. Populacija osuđenih lica manje više je nepromijenjena, dok se broj lica u istrazi od 2004. godine povećao 40%, usljed čega je došlo do ozbiljnog pretrpavanja. Stanje je dodatno pogoršano dužim vremenskim periodom tokom kog se lica mogu držati u istražnom zatvoru²⁴. Prenatranost negativno utiče na sve aspekte života u zatvorima (materijalne uslove pritvora, obezbjeđivanje aktivnosti, pristup ljekarskoj pomoći, itd.).

²³ Institution for sentenced prisoners.

²⁴ Pogledati stavove 253 do 296 KPM/Inf (2006)18.

Crnogorske vlasti obavijestile su delegaciju KPM o raznim mjerama koje su osmišljene kako bi se nešto preduzelo u vezi s problemom pretrpanosti. Akcioni plan za razvoj zatvorskog sistema usvojen je 2007. u okviru nacionalne Strategije reforme pravosuđa (2007-2012). Ovaj plan podrazumijeva izgradnju nove zatvorske ustanove u Bijelom Polju (sa 200 mjesta) i Kotoru (za 150 mjesta). Projekat je već izrađen, gradnja bi trebalo da počne do kraja 2008. godine, a otvaranje novih ustanova planira se do kraja 2009. Uz to, očekuje se da će se rekonstrukcijom poluotvorenog odjeljenja Kazneno-popravnog doma obezbijediti smještaj za 80 lica u istražnom zatvoru do kraja 2008. godine.

Međutim, državni Zavod za izvršenje krivičnih sankcija priznao je da nije u stanju da samostalno riješi problem prenatrpanosti uprkos svim naporima da se situacija popravi izgradnjom novih zatvora i rekonstrukcijom postojećih objekata. Sagovornici članova delegacije generalno su se složili da je postojeća dužina sudskog postupka u krivičnim predmetima, u kombinaciji sa rjeđom primjenom alternativnih preventivnih mjera (npr. kaucije), razlog što je broj lica u istražnom zatvoru u odnosu na ukupnu zatvorsku populaciju veliki, kao i za prenatrpanost. Zakon o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku, usvojen u novembru 2007²⁵ s ciljem da se obezbijedi djelotvoran pravni lijek za brže odvijanje sudskih postupaka i mogućnost obraćanja radi zaštite u slučaju kršenja prava, do sada nije dao očekivane rezultate.

43. Kao što je KPM već istakao u izvještaju o posjeti 2004. godine, obezbjeđivanjem dodatnog smještaja neće se uvijek obezbijediti i trajno rješavanje problema prenatrpanosti. I zaista, u nekoliko evropskih zemalja krenulo se sa ekstenzivnim programima izgradnje zatvora da bi se na kraju ustanovilo da zajedno sa rastom smještajnih kapaciteta raste i zatvorska populacija. Za razliku od toga, politike kojima se ograničava ili modulira broj lica koji se šalje u zatvor u nekim su zemljama dovele do značajnog doprinosa održavanju broja zatvorske populacije na nivou kojim se može valjano upravljati.

Iz ovoga proizilazi da će za djelovanje na sami korijen problema prenatrpanosti zatvora biti neophodno da se ponovo razmotre postojeći zakoni i praksa u odnosu na zatvor u očekivanju suđenja. Posebno, treba preduzeti korake kako bi se osiguralo da se preventivne mjere boravka u istražnom zatvoru primjenjuju samo na lica suočena sa krivičnim optužbama samo kada je to zaista neophodno. Uz to, od suštinskog je značaja da svako lice koje se nalazi u istražnom zatvoru ne treba da bude pod tom mjerom duže nego što je to apsolutno neophodno. KPM razumije da postoje planovi da se izmijeni ZKP u odnosu na zatvor u pretkrivičnom postupku. **Komiteta preporučuje da se razmatranje ovih predloga smatra prioritetom sa ciljem da se skрати dužina sudskih postupaka u krivičnim predmetima i da se detaljnije propišu okolnosti u kojima se može ostvariti pristup preventivnoj mjeri boravka u istražnom zatvoru.**

U svojim naporima da se izbore sa problemom prenatrpanosti zatvora, crnogorske vlasti treba da se rukovode Preporukom br. (99)22 Komiteta ministara Savjeta Evrope o prenatrpanosti zatvora i porastu zatvorske populacije, Preporukom br. (2000)22 o unapređenju primjene evropskih pravila o kaznama i mjerama u zajednici, Preporukom br. (2003)22 o uslovnom otpustu i Preporukom br. (2006)13 o primjeni mjere boravka u istražnom zatvoru, uslovima u kojima se boravak u istražnom zatvoru sprovodi i obezbjeđivanju mjera zaštite od zlostavljanja.

²⁵ U Istražnom zatvoru u Podgorici, 60 zatvorenika provelo je više od godinu dana u istrazi, uključujući i jedno lice koje je u istrazi provelo 9 godina, kao i 3 lica koja su u istrazi po 5 godina. U Zatvoru u Bijelom Polju, 8 od 77 lica koje čeka na suđenje provelo je 5 i više godina u istrazi.

Uz to, treba učiniti napore da se unaprijedi obuka za sudije i tužioce sa ciljem promovisanja primjene mjera koje su alternativne zatvorskoj mjeri.

44. Kao što je već navedeno, u vrijeme posjete 2008. godine, u zatvorskom sistemu u zemlji nalazila su se samo 4 maloljetna lica (2 u Pritvorskoj jedinici u Podgorici, 1 u Kazneno-popravnog domu i 1 u Zatvoru Bijelo Polje). Boravili su u istim ćelijama zajedno sa odraslim licima, kako je rečeno, na zahtjev maloljetnih lica, kako bi izbjegli izolaciju. Iako zakoni Crne Gore u principu predviđaju odvojen smještaj za maloljetna lica i odrasle osobe u zatvorima, mogu se napraviti i izuzeci od ovog pravila: na osnovu Člana 489(2) ZKP, sudije imaju ovlaštenja da maloljetna lica smještaju zajedno sa odraslima koji neće imati štetan uticaj na njih.

Kazneno-popravni dom u Podgorici ima novosagrađenu jedinicu namijenjenu maloljetnim licima, međutim, u vrijeme posjete 2008. godine, ova jedinica bila je prazna. Delegacija je obaviještena da će se tek odlučivati o budućnosti jedinice za maloljetna lica s obzirom na to da su rijetki slučajevi da maloljetna lica izdržavaju zatvorsku kaznu.

Opšte je pravilo da maloljetna lica treba da budu lišena slobode samo kao posljednje sredstvo i na najkraći mogući vremenski period. Po mišljenju KPM, ukoliko se, u izuzetnim okolnostima, maloljetna lica drže u nekoj ustanovi namijenjenoj odraslima, ona moraju biti smještena odvojeno od odraslih, u zasebnoj jedinici posebno uređenoj za lica njihove dobi, koja omogućava režim prilagođen njihovim potrebama i zapošljava osoblje obučeno za rad sa maloljetnicima. Komitet smatra da smještanje maloljetnih zatvorenika zajedno sa odraslim zatvoreniciima nosi sobom takve rizike da to uopšte ne treba da se dešava. Imajući na umu mali broj maloljetnih zatvorenika u Crnoj Gori, može se organizovati zajednički smještaj za maloljetna lica u istražnom zatvoru i zatvoru u jednoj specijalizovanoj jedinici za maloljetna lica; to bi bilo bolje rješenje od rješenja da se miješaju maloljetna i odrasla lica. Ukoliko postoji samo jedno maloljetno lice bilo kog pola, kako bi se izbjegla izolacija, on/ona trebalo bi da imaju mogućnost da učestvuju u aktivnostima izvan ćelije zajedno sa odraslima, pod nadzorom službenika i ne treba ih ostavljati zaključane u ćeliji tokom dužeg vremenskog perioda. **KPM preporučuje crnogorskim vlastima da preduzmu korake u svjetlu navedenih napomena.**

2. Zlostavljanje

45. Delegacija nije čula optužbe za fizičko zlostavljanje od strane zaposlenih u Zatvoru Bijelo Polje. Ovo pozitivno govori o zaposlenima u ovoj ustanovi. Dalje, nisu primljene optužbe za zlostavljanje u Kazneno-popravnog domu u Podgorici, gdje su se mnogi zatvorenici povoljno izražavali o službenicima i konstatovali da se njihov stav poboljšao od postavljenja novog menadžmenta.

Međutim, u Istražnom zatvoru u Podgorici delegacija je primila nekoliko optužbi za fizičko zlostavljanje od strane zaposlenih. Navodi su se odnosili na udarce nogom, udarce rukom, šamare i udarce palicom, nekada i nakon što su dotičnom zatvoreniku stavljene lisice. U nekim slučajevima, u medicinskoj dokumentaciji zatvorenika bile su evidentirane povrede koje su odgovarale optužbama za zlostavljanje. Uz to, čule su se i pritužbe na verbalno zlostavljanje od strane službenika zatvora.

KPM preporučuje da se zaposlenima u Istražnom zatvoru u Podgorici prenese jasna poruka da fizičko zlostavljanje i verbalno zlostavljanje zatvorenika nije prihvaćeno i da će se na takve slučajeve strogo reagovati.

46. Treba posebno pomenuti jedan nedavni slučaj navodnog fizičkog zlostavljanja od strane službenika u Istražnom zatvoru u Podgorici. Kada su je članovi delegacije intervjuisali, dotična zatvorenica je tvrdila da je 5. septembra 2008. godine službenica zatvora odvela na razgovor kod direktora te ustanove. Tokom sastanka, navodno je došlo do razmjene verbalnih uvreda između službenice i zatvorenice, nakon čega je službenica navodno dva puta ošamarila zatvorenicu, a zatvorenica joj se osvetila udarcem u nos. Zatvorenica je tvrdila da su joj nakon toga stavljene lisice iza leđa i da je odvedena u samicu gdje su je tukle dvije zatvorske službenice (od kojih je jedna bila službenica koju je udarila u nos). Rečeno je da se zlostavljanje sastojalo od ponovljenih udaraca rukom i nogom i udaraca palicom, posebno po nogama, rukama i leđima zatvorenice. Zatvorenica je navela da je u samici bila 5 dana; tokom tog perioda, ona je navodno spavala na prljavim dušecima postavljenim na pod.

Fizičke tragove konzistentne sa navodima i, naročito, karakteristične znakove udaraca palicom, konstatovao je opservacijom jedan od ljekara u delegaciji nakon pregleda dotične zatvorenice: modrice na lijevoj ruci sa abrazijama smeđe boje; mnogo plavo-ljubičastih hematoma na obje noge, sa nešto još prisutnog otoka; modrice u vidu traka na desnoj butini i u predjelu bubrega leđno; pravolinijske modrice na rukama. Medicinska evidencija u zatvoru sadržavala je detaljan opis povreda koje je konstatovao zatvorski ljekar koji je pregledao zatvorenicu 5. septembra 2008; međutim, nisu pominjani navodi zatvorenice o uzroku tih povreda²⁶.

Tokom posjete Istražnom zatvoru u Podgorici, članovi delegacije analizirali su dostupnu dokumentaciju koja se tiče dotične zatvorenice. Evidencija sadrži pismene izjave direktora, zatvorske službenice uključene u incident i tri druga službenika koji su prisustvovali događaju. Izjave se odnose na to kako su zatvorenici stavljene lisice i kako je odvedena u samicu, ali nema pomena o fizičkoj sili ili palicama. Prvog dana nakon incidenta, zatvorenica je kažnjena disciplinskom izolacijom u trajanju od 10 dana (od kojih je navodno odslužila samo 4).

Nakon pritužbi koje je predala majka zatvorenice 13. septembra 2008, otvorena je preliminarne istrage o navodnom zlostavljanju od strane zatvorskih službenika²⁷. Tokom posjete KPM Crnoj Gori, dotičnu zatvorenicu je navodno pregledao sudski vještak medicinske struke koga su postavili sud i tužilac.

KPM preporučuje da se nadležni organi postaraju da se sprovede djelotvorna istraga u vezi sa navedenim slučajem²⁸. Komitet bi želio da u dogledno vrijeme dobije informacije o ishodu ove istrage.

²⁶ U zapisu se kaže: „5/9/08: Pregledana zbog povreda. Lijeva podlaktica - crvenilo u vidu trake, koso, blizu članka 6x2,5cm. Lijeva podlaktica sa zadnje strane - 2 crvene trake, oblika 8-10x3cm. Desna nadlaktica - crvena linija, koso, otprilike 10x3cm. Grudni koš sa zadnje strane - 3 crvene trake, 1 u blizini ramene lopatice, 1 ispod lijeve lopatice, 1 iznad lijeve butine, 6-12x3cm, sve podužno. Spoljašnja strana desne butine, vidljive modrice, hematomi, nejasnih ivica, tamno plave boje u obliku trougla 15x10cm. Spoljašnja strana lijeve butine, lijevo glutei, 3 crvene trake, koso, 6-10x3cm. Dijagnoza: erythema mechanicum, antebachia, višestruke modrice, hematomi.“

²⁷ Uz to, pokrenut je krivični postupak protiv zatvorenice zbog napada na službenika zatvora.

²⁸ Pogledati u stavu 21 kriterijume „djelotvorne“ istrage.

47. U svakom zatvorskom sistemu, službenici zatvora povremeno mogu biti primorani da koriste silu kako bi kontrolisali nasilne i/ili nepokorne zatvorenike. Ovo su očigledno visokorizične situacije u pogledu mogućeg zlostavljanja zatvorenika, te stoga zahtijevaju posebne zaštitne mjere. Posebno, neophodno je evidentiranje svake situacije kada se protiv zatvorenika posegne sa sredstvima sile, pri čemu se mora navesti tačno vrijeme i trajanje njihove primjene. Zatvorenik nad kojim je primijenjeno bilo koje sredstvo sile treba da ima pravo da bude odmah pregledan i, ukoliko je potrebno, primi ljekarsku pomoć. Rezultati pregleda (uključujući sve relevantne izjave koje da zatvorenik, kao i zaključke ljekara) treba formalno evidentirati i učiniti dostupnim zatvoreniku, koji bi uz to trebalo da ima pravo da, ukoliko želi, bude pregledan od strane sudskog vještaka medicinske struke. Dalje, sredstva sile nikada ne treba primjenjivati kao kaznu.

KPM preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi praksu uskladili sa gore navedenim sugestijama. U ovom kontekstu, važno je osigurati da tužioci budu sistematski obavještavani o svakoj primjeni sile od strane zatvorskih službenika, kao i da budu posebno pažljivi prilikom ispitivanja takvih slučajeva.

Dalje, **zatvorske službenike treba podsjetiti da sila koja se koristi kako bi se kontrolisali nasilni i/ili nepokorni zatvorenici treba da se primjenjuje samo u mjeri kojoj je to neophodno i da od momenta kada se ponovo uspostavi kontrola nad zatvorenicima nema više nikakvog opravdanja za dalje nanošenje udaraca.**

48. U Zatvoru Bijelo Polje, delegacija je primijetila da neki od službenika u pritvorskom dijelu nose palice sasvim otvoreno u objektima za smještaj zatvorenika. KPM bi želio da istakne da u interesu promovisanja pozitivnih odnosa između službenika i zatvorenika, zatvorski službenici nikada ne bi trebalo da u objektima za pritvor nose palice tako da su one vidljive. **KPM preporučuje da, ukoliko se smatra da je neophodno da službenici nose palice, palice budu skrivene od pogleda.**

49. Na jednom opštijem planu, a kako bi stekli jasniju sliku o stanju u pogledu tretmana zatvorenika od strane zatvorskih službenika, **KPM bi želio da dobije sljedeće informacije za 2007. i 2008. godinu:**

- broj žalbi na zlostavljanje uložениh protiv zatvorskih službenika;
- informacija o ishodu takvih žalbi, uključujući eventualno izrečene disciplinske i/ili krivične sankcije.

50. Tokom posjete 2008. godine, delegacija KPM čula je nekoliko navoda o nasilju među zatvorenicima. U nekoliko slučajeva, medicinski dokazi koji odgovaraju takvim navodima primijećeni su u dokumentaciji zatvora koje smo obišli. Zatvorske vlasti priznale su da povremeno ima slučajeva nasilja među zatvorenicima i kazale da se trude da preduzmu neophodne preventivne mjere (uključujući odvajanje mogućih počinilaca ili žrtava). **KPM poziva crnogorske vlasti da izrade strategiju sa ciljem sprečavanja nasilja među zatvorenicima.**

3. Uslovi ograničenja slobode

a. Kazneno-popravni dom, Podgorica

51. U Kazneno-popravnom domu, s zvaničnim kapacitetom od 566²⁹ mjesta, prvog dana posjete bilo je 267 zatvorenika muškog pola (uključujući jedno maloljetno lice) u zatvorenom odjeljenju i 76 i poluotvorenom odjeljenju. Uz to, 9 osuđenih zatvorenica nalazilo se u ženskom odjeljenju.

Naknadnom posjetom je otkriveno da je od 2004. godine došlo do nekoliko pozitivnih pomaka. Delegacija je impresionirana radovima na rekonstrukciji zatvorenog odjeljenja. Jedinice B, C i D potpuno su transformisane, a sagrađena je i nova disciplinska jedinica. Samo jedinica A još nije renovirana i djelimično je ispražnjena u očekivanju radova.

U obnovljenim jedinicama, spavaone velikog kapaciteta pretvorene su u 4-krevetne ćelije (površine nekih 16m²), opremljene potpuno odvojenim dodatkom sa sanitarnim čvorom. Prozori na ćelijama prekriveni su providnim panoima koji omogućavaju dovoljan pristup prirodnom svjetlu; ćelije imaju i vještačko osvjjetljenje, ventilaciju i grijanje. Na svakom spratu postoji kupaona koju zatvorenici mogu koristiti dva puta nedjeljno, kao i zajednička prostorija sa TV, šporetom i frižiderom. Sve prostorije su čiste i održavaju se u dobrom stanju.

Uz to, izgradnja novih blokova za smještaj upravo je završena: jedan je namijenjen ženama, maloljetnim licima i stranim državljanima (svaka kategorija ima zasebnu jedinicu), a drugi blok planiran je za premještanje poluotvorenog odjeljenja. Delegacija je vidjela ćelije u prvom bloku namijenjene za 4 lica, površine 16m² (uključujući dodatak sa sanitarnim čvorom); uslovi u ćelijama bili su veoma dobrog standarda.

Ostale primjetne promjene ticale su se izgradnje vodovoda u okviru ustanove i otvaranje zatvorske prodavnice u kojoj zatvorenici mogu kupovati hranu.

52. Što se tiče aktivnosti, pozitivno je to što osuđena lica tokom dana imaju režim otvorenih vrata. Stolarska i bravarska radionica ponovo su otvorene od 2004. Međutim, iako svih 76 zatvorenika u poluzatvorenom odjeljenju radi, u zatvorenom odjeljenju radi samo 21 lice; svakako se moraju preduzeti koraci kako bi se povećao broj osuđenih lica koji rade. Delegacija je obaviještena o planovima da se obnovi više radionica (s ciljem da se radno angažuje do 80% lica), proširi farma u krugu ustanove i izgradi staklena bašta za uzgajanje povrća, otvori kompjuterska sala i nova teretana.

Aktivnosti na otvorenom po jedan sat dnevno omogućava nekoliko dvorišta na terenu zatvora, gdje postoji i jedan košarkaški teren. Međutim, dvorišta nemaju nikakvo sklonište od nepovoljnih vremenskih uslova.

53. Prvog dana posjete delegacije, zatvorenice su bile smještene u istom odjeljenju kao i 2004. Međutim, kada se delegacija vratila u ustanovu 21. septembra 2008, već su se bile preselile u novi smještajni blok koji se pominje u stavu 51. Iako su ovako materijalni uslovi poboljšani, zatvorenice su izrazile zabrinutost u pogledu režima u novom bloku, naročito u

²⁹ U ovaj broj ne ulaze dva novosagrađena objekta za smještaj i Specijalna zatvorska bolnica.

vezi sa mogućnošću druženja i pristupa terenu za aktivnosti na otvorenom. Što se tiče mogućnosti za rad za zatvorenice, ostale su nepromijenjene od izvještaja o posjeti 2004³⁰.

54. KPM pozdravlja značajne napore koji su doveli do pozitivnih promjena u Kazneno-popravnom domu za osuđena lica u Podgorici i **preporučuje preduzimanje sljedećih koraka kako bi se:**

- **nastavilo sa programom obnove, naročito bloka A;**
- **uvelo više raznovrsnih aktivnosti kako za muškarce tako za žene i angažovao veći broj zatvorenika u radu u drugim smislenim aktivnostima; u ovom kontekstu, treba učiniti napore da se obnove sve radionice, što treba da je prioritet, kao i da se obezbijede programi edukacije i kursevi stručnog obrazovanja.**

Komitet bi takođe želio da zna kada su počela da se koriste dva nova objekta za smještaj, kao i da dobije detaljne informacije o režimu koji se primjenjuje u novom odjeljenju za žene.

b. Istražni zatvor, Podgorica

55. Materijalni uslovi u Istražnom zatvoru u Podgorici pogoršani su zbog zabrinjavajuće velikog stepena prenatrpanosti. U vrijeme posjete, u ustanovi je bilo 512 zatvorenika, dok je njen službeni kapacitet 320. Poređenja radi, ćelija površine 28.2 sa 15 mjesta za spavanje (u vidu 5 trospratnih ležajeva) koristi 21 zatvorenik. U mnogim ćelijama, zatvorenici su morali da spavaju na dušecima ili ponekad samo na presavijenoj ćebadi direktno na podu. Uz to, posteljina je često bila istrošena ili je nije ni bilo. Većina ćelija zagušljive su i vlažne, uprkos velikim prozorima (odvojenim od ostatka ćelije pregrađenim dijelom koji se koristi za čuvanje hrane i sušenje oprane garderobe) i klima uređaju. Zatvorenici su odnosili obroke u ćelije, ali nije bilo dovoljno mjesta da svi sjednu.

56. Prvog dana posjete članova delegacije, žene u istražnom zatvoru nalazile su se u istim pretrpanim, zapuštenim i nehygijskim ćelijama kao i 2004³¹. Nakon opservacija delegacije, dok je posjeta KPM još bila u toku, ova lica su preseljena u novosagrađenu zgradu iz stava 51, koja nudi veoma dobre uslove za pritvor. KPM pozdravlja ovako brzu reakciju.

Istovremeno, strani državljani među zatvorenicima preseljeni su u ćelije u kojima su prethodno bile žene u istrazi, što je dovelo do drastičnog pogoršanja uslova tokom boravka u istražnom zatvoru (npr. 20 zatvorenika boravilo je u ćeliji površine nekih 18 m² i s 13 mjesta za spavanje).

57. Jako loši materijalni uslovi prethodno opisani bili su dodatno pogoršani činjenicom da su lica u istrazi po 23 i više sati dnevno ostajala u svojim ćelijama, a u nekim slučajevima i po nekoliko godina (vidi stav 42). Jedina aktivnost koja se odvija van ćelije jeste šetnja na otvorenom dva puta po 30 minuta (međutim, petkom se navodno ne može upražnjavati fizička aktivnost). Ostatak vremena zatvorenici ostaju u svojim ćelijama bez ikakve aktivnosti, jedini oblik razonode jesu igre na stolu, slušanje radija i gledanje TV.

³⁰ Radi se o radionici za sortiranje jaja i šivačkoj mašini.

³¹ Vidi stav 272 KPM/Inf (2006)18.

Po mišljenju KPM, polazna osnova za osmišljavanje režima za lica u istražnom zatvoru mora biti pretpostavka nevinosti i princip da zatvorenici ne treba da budu predmet većih ograničenja nego što je to apsolutno neophodno kako bi se obezbijedila sigurnost u ograničavanju njihove slobode i interesi pravde. Sva ograničenja treba da budu svedena na minimum i da se primjenjuju što je kraće moguće. Trenutno nepostojanje konstruktivnih aktivnosti za lica u istražnom zatvoru pogoršava njihov doživljaj istrage i čini ga takvim da u većoj mjeri kažnjava nego što je to režim za osuđena lica. KPM uviđa da obezbjeđivanje organizovanih aktivnosti u istražnom zatvoru, gdje se lica vjerovatno često mijenjaju, predstavlja poseban izazov; međutim, nije prihvatljivo prepustiti zatvorenike samima sebi mjesecima - čak, ponekad, i godinama. Svi zatvorenici (uključujući one u istrazi) treba da značajan dio vremena provedu izvan ćelija angažovani u smislenim aktivnostima različite vrste (rad, edukacija, sport, rekreacija/druženje, itd).

58. KPM preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi se:

- **značajno smanjio broj korisnika po ćeliji u Istražnom zatvoru u Podgorici, cilj treba da bude poštovanje standarda od 4 m² prostora po zatvoreniku;**
- **obezbijedilo da svaki zatvorenik ima krevet i odgovarajuću posteljinu;**
- **preduzela dalja obnova ćelija;**
- **obezbijedilo da sva lica u istražnom zatvoru imaju mogućnost da upražnjavaju fizičke aktivnosti na otvorenom svakog dana najmanje sat vremena;**
- **revidirao režim za lica u istrazi, u svijetlu napomena iz stava 57; ako bude potrebno, treba uraditi izmjene i dopune zakona.**

c. Zatvor Bijelo Polje

59. Zvaničnog kapaciteta od 150 mjesta, Zatvor Bijelo Polje je u vrijeme posjete imao 122 zatvorenika (77 u pritvoru i 47 na služenju kratkih vremenskih kazni). Među zatvorskom populacijom bile su dvije žene i jedno maloljetno lice.

Ustanova je sagrađena 1950. godine i njeno stanje se vremenom značajno pogoršalo. Prenatranost je prisutna u ćelijama, kako onim u istrazi tako i onim za osuđena lica (npr. 13 zatvorenika u ćeliji od 30m²), a primijećeni su i drugi nedostaci (npr. loš pristup prirodnoj svjetlosti i vještačkom osvjetljenju u ćelijama, nedovoljno grijanje, zapušteni toalet i kupaone u dijelu za osuđena lica, nedostatak posteljine, sredstava za ličnu higijenu, itd). Nema potrebe da se posebno komentarišu materijalni uslovi u Zatvoru Bijelo Polje, s obzirom na to da je već donesena odluka da se izgradi novi zatvor do kraja 2009 (vidi stav 42).

KPM vjeruje da će crnogorske vlasti uraditi sve što je u njihovoj moći da obezbijede da se gradnja novog zatvora u Bijelom Polju završi na vrijeme. U međuvremenu, Komitet preporučuje da se hitno preduzmu koraci kako bi se:

- popravilo stanje s toaletima i kupaozama za osuđena lica;
- osiguralo da se sve ćelije imaju odgovarajuće grijanje u sezoni grijanja;
- obezbijedi novim zatvorenicima posteljina i lična sredstva za higijenu.

60. Što se tiče aktivnosti, dobro je to što *osuđena lica* imaju tokom dana režim otvorenih vrata. Međutim, samo 10 lica ima posla. **Od suštinskog je značaja da novi zatvor u Bijelom Polju ima radionice, objekte za sportske aktivnosti, odgovarajuću biblioteku i druge mogućnosti za smislene aktivnosti.**

Slično stanju zatečenom u Istražnom zatvoru u Podgorici, jedina moguća aktivnost na otvorenom za *lica u istrazi* jeste vježbanje na otvorenom (koje se navodno omogućava u trajanju od manje od sat vremena dnevno, naročito danima kada su posjete). Ostatak vremena, zatvorenici ostaju u ćelijama, neaktivni su i jedina razbijača su igre na stolu; u ćelijama nema utičnica za struju (što ograničava pristup TV), a za dobijanje knjiga neophodna je posebna dozvola sudije. **U tom smislu, napomene iz stava 57 i preporuke iz stava 58 jednako se mogu primijeniti i na lica u istrazi u Bijelom Polju.**

4. Zdravstvene usluge

61. Pružanje zdravstvenih usluga zatvorenicima u *Istražnom zatvoru* i *Kazneno-popravnog doma u Podgorici* pružala je *Specijalna zatvorska bolnica* koja se nalazi na posljednjem spratu zgrade u kojoj se nalazi *Istražni zatvor*. Bolnica je otvorena u januaru 2006 i, u vrijeme posjete delegacije 2008. godine, imala je jednog načelnika (specijalista interne medicine i kardiolog), 13 „medicinskih tehničara“ (kvalifikovanih sestara) i farmaceuta. Predviđeno je i radno mjesto stomatologa koje popunjavaju stomatolozi sa strane, koji dolaze 2 ili 3 puta nedjeljno, dok je stomatološkinja zaposlena sa punim radnim vremenom bila na porodiljskom odsustvu. Uz to, nekoliko različitih specijalista dolazi u bolnicu: psihijatar (vidi stav 67), ginekolog, fizioterapeut, pulmolog, radiolog itd. Služba radi 24 sata dnevno tokom kojih su prisutna najmanje 2 medicinska tehničara.

Oprema u bolnici (rentgen aparat, ultrazvuk, sterilizator, stomatološka oprema, laboratorija itd) i ordinacije za pregled veoma su dobrog standarda, a apoteka je imala dovoljno količine odgovarajućih lijekova. Ima 8 prostorija za zatvorenike ne liječenju (s ukupno 30 kreveta, od kojih su 23 bila popunjena u vrijeme posjete); jedna od prostorija - namijenjena uznemirenim pacijentima - opremljena je sistemom elektronskog video nadzora. Uz to, bolnica ima i prostoriju za fizikalnu terapiju s raznim spravama i prostoriju za terapijski rad u grupama.

62. I pored navedenih pozitivnih promjena, stanje u pogledu ljudskih resursa za zdravstvene usluge i dalje je daleko od zadovoljavajućeg. Pružanje opšte zdravstvene zaštite zatvorenicima u Istražnom zatvoru i Kazneno-popravnom domu u Podgorici (tj. ukupno nekih 850 lica), uz lica koja se nalaze u bolnici, i dalje pada na teret jednog jedinog ljekara koji neprestano dežura. Delegacija je obaviještena o tome da pokušaji da se zaposli još jedan ljekar nisu uspjeli zato što uslovi za zapošljavanje nisu konkurentni uslovima koje nude druge bolnice. Pored toga što zatvorenici ostaju bez pomoći u slučaju da je ljekar nedostupan, ovo može da dovede i do velikog odlaganja u pružanju zdravstvene zaštite, a utiče i na njen kvalitet (pošto ljekar nema vremena za sve zatvorenike). Sasvim očekivano, članovi delegacije čuli su nekoliko pritužbi zatvorenika na kašnjenje u obezbjeđivanju pristupa ljekaru. Resursi u pogledu medicinskog pomoćnog osoblja teško da su dovoljni za obezbjeđivanje medicinske zaštite i zatvorenicima i pacijentima u samoj bolnici.

63. Što se tiče *Zatvora Bijelo Polje*, ustanova ima ugovor sa jednim ljekarom (zaposlenim u lokalnoj zdravstvenoj ustanovi) koji ordinira najviše 4 puta dnevno, a takođe dolazi po pozivu. U zatvoru nema zaposlenih medicinskih sestara, ali je rečeno da medicinske sestre iz doma zdravlja obilaze ustanovu. Zatvorenici kojima su potrebne usluge stomatologa ili specijaliste odvođeni su u dom zdravlja. Članovi delegacije su primijetili da je oprema i asortiman lijekova koji su mogu dobiti u zatvoru veoma ograničen i da je, uprkos dobroj volji i posvećenosti ljekara, pružanje zdravstvene zaštite zatvorenicima problematično. U pismu od 6. februara 2009. godine, crnogorske vlasti ukazale su na to da je postupak za izbor medicinske sestre („medicinskog tehničara“) za rad u Zatvoru Bijelo Polje u toku.

64. **KPM preporučuje da se preduzmu hitne mjere kako bi se pojačali resursi za zdravstvenu zaštitu u Istražnom zatvoru i Kazneno-popravnom domu u Podgorici i Zatvoru Bijelo Polje tako što će se obezbijediti radni uslovi koji će biti dovoljno konkurentni kako bi se osoblje angažovalo i zadržalo, a naročito da se:**

- zaposli još najmanje jedan ljekar na puno radno vrijeme i poveća broj medicinskih sestara u Podgorici;
- zaposli najmanje jedna medicinska sestra sa punim radnim vremenom u Zatvoru Bijelo Polje;
- obezbijedi stalno prisustvo nekoga kvalifikovanog za pružanje prve pomoći, po mogućnosti nekoga medicinske struke, za Zatvor Bijelo Polje, tako da budu pokriveni i noćna smjena i vikendi.

65. Ljekarski pregledi novih zatvorenika obično se organizuju na dan prijema ili narednog dana. Ovdje upućujemo na opservacije i preporuke iz stava 20 koji se tiče pregleda i evidentiranja povreda.

Dalje, **KPM preporučuje da se uspostavi poseban registar za evidentiranje traumatskih povreda koje se primijete na zatvorenicima (nakon dolaska i/ili tokom boravka).**

66. Što se tiče medicinske evidencije, za svakog zatvorenika otvoren je lični zdravstveni karton³². Poštuje se tajnost medicinske evidencije.

³² Zatvorenici koji služe vremenske kazne od manje od mjesec dana imaju kraći pismeni protokol.

67. Što se tiče pružanja psihijatrijske i psihološke zaštite zatvorenicima, psihijatar dolazi u Specijalnu zatvorsku bolnicu u Podgorici dva puta nedjeljno, a po potrebi i češće³³. Istražni zatvor i Kazneno-popravni dom zapošljavaju po jednog psihologa (čija je uloga, međutim, očigledno bila da pomognu u procesu raspoređivanja, a ne da se bave kliničkim radom). Dalje, rečeno nam je da jedan od medicinskih tehničara zaposlenih u bolnici ima prethodno iskustvo kroz rad u Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti.

U Zatvoru Bijelo Polje, članovi delegacije obaviješteni su da svi novi zatvorenici prolaze psihološku provjeru u lokalnom domu zdravlja i da neke prati psihijatar i/ili psiholog koji radi u centru.

KPM preporučuje da crnogorske vlasti povećaju broj psihijatara u Istražnom zatvoru i Kazneno-popravnom domu u Podgorici i razviju ulogu zatvorskih psihologa.

68. Psihijatar koji radi u Podgorici kazao je da se zatvorenici kojima je potrebno bolničko liječenje prebacuju u Specijalističku psihijatrijsku bolnicu u Dobroti na preporuku komisije u čijem sastavu se nalaze 3 ljekara; u hitnim slučajevima, zatvorenik takođe može biti prebačen u drugu eksternu psihijatrijsku kliniku. Međutim, članovi delegacije vidjeli su mentalno oboljelog zatvorenika u Istražnom zatvoru u Podgorici koji je kažnjen mjerom obaveznog liječenja koji je, uprkos tome, ostao u zatvoru, kako je rečeno, zbog nepostojanja bezbjedne psihijatrijske jedinice za sudsko vještačenje u koju bi se mogao prebaciti (vidjeti i stav 90). To lice je držano u samici od januara 2006. godine; tokom prva 3 mjeseca, on je navodno bio vezan za krevet lisicama na obje ruke, a tokom narednih 8 mjeseci, na jednoj. Posle žalbi upravi, zatvoreniku je konačno omogućeno da izlazi u dvorište na nekih 15-20 minuta određenim danima.

Podrazumijeva se da zatvorenici kojima je neophodno bolničko liječenje treba da budu odmah prebačeni u odgovarajuće medicinske ustanove. Držanje mentalno oboljele osobe u zatvorskom okruženju, u samici i bez odgovarajućeg kontakta sa ljudima i podrške medicinskog osoblja, može da pogorša bolest i lako bude kvalifikovano kao nehumano i ponižavajuće postupanje. Uz to, vezanje zatvorenika lisicama za krevet ili bilo koji drugi predmet tokom tako dugog vremenskog perioda apsolutno je neprihvatljivo. **KPM preporučuje crnogorskim vlastima da nešto hitno preduzmu u vezi sa pomenutim zatvorenikom, u svijetlu prethodno navedenih napomena.**

5. Druga relevantna pitanja u okviru mandata KPM

a. zatvorsko osoblje

69. U izvještaju o posjeti 2004. godine, KPM naglasio je koliko je značajno obezbijediti dovoljan broj zaposlenih u zatvorima kao i obuku za zatvorske službenike³⁴. Tokom posjete 2008. godine, delegacija je obaviještena o napretku u ovoj oblasti. U okviru takozvane „sistematizacije radnih mjesta“, zaposleno je još 114 službenika (tj. porast od 28%). Među novim radnim mjestima su 48 službenika za bezbjednost i nadzor u Kazneno-popravnom domu u Podgorici, 25 u Istražnom zatvoru u Podgorici i 21 u Zatvoru Bijelo Polje.

³³ Psihijatar provodi jedan dan u Istražnom zatvoru i Zatvorskoj bolnici, a drugi dan u Kazneno-popravnom domu.

³⁴ Vidi stav 260 KPM/Inf(2006)18.

KPM pozdravlja korake koji su preduzeti kako bi se povećao broj službenika koji radi u direktnom kontaktu sa zatvorenicima i **poziva crnogorske vlasti da ustraju u naporima da poboljšaju broj zaposlenih u kaznenim ustanovama. Pored toga, Komitet bi želio da dobije podatke o sadašnjim programima obuke za zatvorsko osoblje (kako inicijalnim tako i onima uz rad).**

b. kontakt sa spoljnim svijetom

70. Pravila o posjetama za *osuđena lica* promijenila su se od naše posjete 2004. godine, tako da sada svi zatvorenici, bez obzira na klasifikacionu grupu, mogu da imaju najmanje dvije posjete u trajanju od 60 minuta mjesečno kao i dodatne posjete; u praksi, većina osuđenika sa kojima su se članovi delegacije sastali kazali su da imaju posjetu jednom nedjeljno. Dalje, sada se dozvoljavaju i bračne posjete. Uz to što se članovima porodice dozvoljava da dolaze u posjetu, direktor zatvora može da proširi ovo pravo na posjetu nevjenčanim partnerima. **KPM želi da naglasi da takvo pravo treba da bude predviđeno zakonom umjesto da bude prepušteno diskrecionom pravu uprave zatvora** (vidjeti i stav 71).

71. Što se tiče *lica u istražnom zatvoru*, oni imaju pravo na posjetu jednom nedjeljno od 30 minuta, u zavisnosti od ovlašćenja nadležnog istražnog sudije. Zatvorenici u istrazi koji su intervjuisani tokom posjete žalili su se na predugo trajanje postupka za dobijanje pismene dozvole za svaku posjetu. Pravo na posjetu imaju samo članovi uže porodice, dok su nevjenčani partneri i druge neformalno vezane osobe isključene. Posjete se po pravilu odvijaju u strogo nadziranim uslovima, ali lica u istrazi koja imaju djecu mogu sa njima da se sastaju u otvorenim uslovima jednom mjesečno.

KPM mora istaći da bi, po njegovom mišljenju, pritvorena lica trebalo u principu da imaju pravo da imaju posjete. Svako odbijanje u nekom konkretnom slučaju da se dozvoli takva posjeta trebalo bi da bude opravdano potrebama istrage i da se primjenjuje tokom naznačenog vremenskog perioda. Ni u kom slučaju posjete licu u istrazi od strane njegove porodice ne bi trebalo zabraniti tokom nekog dužeg vremenskog perioda. Ukoliko se smatra da ima rizika od postojanja nekog tajnog sporazuma, treba odobravati posjete pod nadzorom. Što se tiče konkretno maloljetnih lica u istrazi, mnogi od njih možda imaju probleme u ponašanju koje se tiču emocionalne uskraćenosti ili nedostatka socijalnih vještina; njihov kontakt sa spoljnim svijetom treba aktivno promovisati.

KPM poziva crnogorske vlasti da pojačaju položaj lica u istražnom zatvoru u pogledu njihovog prava da primaju posjete, u svijetlu prethodno navedenih napomena; ukoliko je potrebno, relevantno zakonodavstvo treba izmijeniti.

Što se tiče pravila da lica u istražnom zatvoru ne mogu da imaju posjete od nevjenčanih partnera, **KPM ponavlja svoj poziv crnogorskim vlastima da revidiraju propise koji ovo regulišu; po mišljenju Komiteta, svi zatvorenici treba da imaju zakonsko pravo da primaju posjete od bilo kojih lica sa kojima su imali uspostavljeni odnos prije prijema a koje se po značaju mogu uporediti sa posjetama člana porodice.**

72. U Zatvoru Bijelo Polje, lica u istrazi su kazala da se posjete branilaca tokom perioda istrage po pravilu dešavaju u prisustvu lica koje odredi istražni sudija. Dalje, prepiska zatvorenika sa njihovim branilacima takođe podliježe kontroli i odobrenju sudije. Takav pristup predviđen je Članom 73 ZKP³⁵, iako samo izuzetno.

KPM smatra da je tajnost kontakta između zatvorenika i branilaca koji postupaju u njihovo ime osnovna mjera zaštite od zlostavljanja i da, shodno tome, takvi kontakti treba da podliježu strogoj kontroli samo *ex post facto*, što, ako je potrebno, može da dovede do mjere zabrane u odnosu na pojedinog branioca ukoliko nisu poštovana deontološka i etička pravila koja važe za branioca. **Komiteta preporučuje da crnogorske vlasti preduzmu korake kako bi osigurale da se poštuje tajnost kontakata između zatvorenika i branilaca koji postupaju u njihovo ime.**

73. Prostorije za posjete u Kazneno-popravnog domu u Podgorici (uključujući objekte za bračne posjete) dobrog su standarda. Za razliku od toga, nije došlo do promjena u prostorijama za posjete u Istražnom zatvoru u Podgorici (kabinskog tipa).

KPM prihvata činjenicu da je u određenim slučajevima opravdano, zbog bezbjednosti ili kako bi se zaštitili legitimni interesi istrage, primanje posjeta u kabinama i/ili uz nadzor. **Međutim, Komitet bi želio da još jednom pozove crnogorske vlasti da krenu u pravcu otvorenijeg načina organizovanje posjeta za lica u istrazi generalno.**

U Zatvoru Bijelo Polje postoji jedna prostorija za posjete koja je previše mala kako bi odgovorila zahtjevima ustanove; **KPM vjeruje da će se ovaj nedostatak otkloniti u novoj zatvorskoj zgradi.**

74. Osuđena lica imala su pristup telefonu (u Podgorici, telefonske govornice postoje u svakoj jedinici, dok u Bijelom Polju zatvorenici mogu koristiti svoje mobilne telefone).

Što se tiče lica u istražnom zatvoru, kao i kod posjeta, za pristup telefonu neophodna je dozvola nadležnog istražnog sudije. **Preporuka iz stava 71 odnosi se *mutatis mutandis* na pritvorena lica u pogledu njihovog pristupa telefonu. Ukoliko se konstatuje da postoji neki rizik od tajnog sporazuma, taj određeni telefonski poziv može se pratiti.**

75. Pomenuti zahtjev za dobijanje odobrenja istražnog sudije za posjete licima u istrazi i njihov pristup telefonu takođe važi i za njihovu prepisku i priступ knjigama. Kao što je rečeno u vezi sa posjetama i pristupom telefonu. **KPM preporučuje da crnogorske vlasti pojačaju položaj lica u istrazi u pogledu njihove prepiske. Dalje, što se tiče pristupa knjigama, Komitet smatra da uključivanje sudije u vezi sa ovim prekomjerno i da ga treba ukinuti.**

³⁵ Član 73(1) ZKP glasi: „Izuzetno, istražni sudija može da naloži da pisma koja optuženi tokom pritvora šalje braniocu ili pisma koja branilac šalje optuženom budu predana tak pošto ih sudija pregleda, ukoliko nema osnovane sumnje da se ova sredstva komunikacije koirsiti za pokušaj organizovanja bjekstva, ili za vršenje uticaja na svjedoke, zastrašivanje svjedoka ili za bilo koje drugo remećenja procesa istrage. Istražni sudija je obavezan da vodi evidenciju o inspekciji. Iz istih razloga istražni sudija može da naloži da službeno lice bude prisutno tokom usmene komunikacije između optuženog i njegovog branioca.

c. disciplina i segregacija

76. Najstroža disciplinska kazna koju predviđa zakon jeste smještaj u disciplinsku ćeliju na najviše 10 dana za pritvorena lica i najviše 30 dana za osuđena lica. Ukoliko je disciplinska kazna izrečena osuđenom licu ukinuta a dotični zatvorenik kasnije počinio novo djelo, ukupan boravak u disciplinskoj ćeliji može da se produži na 45 dana³⁶.

Po mišljenju KPM, postojeći maksimalan period od 30 dana za smještaj u disciplinsku ćeliju u odnosu na dato djelo je već veoma visok, naročito ako on podrazumijeva smještaj u samicu; ni pod kojim okolnostima period boravka u disciplinskoj ćeliji ne treba produžavati bez prethodnog prekida. **KPM preporučuje da se u vezi sa ovim naprave odgovarajuće izmjene propisa o disciplinskim kaznama.**

Što se tiče disciplinskog postupka, zakon predviđa usmeno saslušanje dotičnog zatvorenika prije izricanja disciplinske kazne, pravo na pomoć branilaca i pravo podnošenja žalbe na kaznu Direktor državnog Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija.

Delegacija nije prikupila nikakve dokaze o pretjeranom posezanju za disciplinskim kažnjavanjem.

77. Pregledanjem evidencije o disciplinskim kaznama ustanovljeno je da dokumentacija nije konzistentno popunjena, pri čemu na nekim rješenjima nedostaje potpis zatvorenika. Dalje, stekao se utisak da zatvorenici ne dobijaju uvijek primjerak rješenja o disciplinskoj kazni. Uz to, evidencija o smještaju u disciplinsku ćeliju nije kompletna; posebno, nije bilo stavki u vezi sa onom ćelijom u kojoj se zatvorenik nalazio i vremenom kada je mjera prestala da se primjenjuje.

KPM preporučuje preduzimanje mjera kako bi se osiguralo da dokumentacija i evidencija o disciplinskim kaznama bude vođena kako treba, da se precizno evidentira vrijeme kada je primjena mjere počela i prestala, kao i da se evidentiraju sve druge stvari koji se tiču držanja zatvorenika (naročito, precizna lokacija gdje je držan).

Komiteta takođe preporučuje da zatvorenicima kojima je izrečena disciplinska kazna uvijek dobiju primjerak rješenja o disciplinskoj kazni, gdje se oni obavještavaju o razlozima za donošenje takvog rješenja, kao i o načinu ulaganja žalbe.

78. U Zatvoru Bijelo Polje, članovi delegacije sastali su se sa 4 zatvorenika koji su prebačeni iz Kazneno-popravnog doma u Podgorici 28. avgusta 2008. godine i koji su bili u disciplinskim ćelijama. Po riječima Direktora Zatvora Bijelo Polje, oni su prebačeni iz razloga bezbjednosti i održavanja reda i discipline³⁷. Međutim, dotični zatvorenici su tvrdili da nisu bili obaviješteni o razlozima za premještanje i da nisu vidjeli nikakvu dokumentaciju u vezi s tim.

³⁶ Vidi Član 55 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija.

³⁷ U skladu sa Članom 59a Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, ukoliko je potrebno da se zatvorenik premjesti iz jedne ustanove u drugu, rješenje o premještanju donosi Direktor Državnog zavoda za izvršenje krivičnih sankcija na predlog Direktora odgovarajuće ustanove.

KPM preporučuje crnogorskim vlastima da preduzmu korake kako bi osigurale da:

- zatvorenik koji se premješta iz jedne u drugu ustanovu i koji se smješta u uslove disciplinskog tretmana bude obaviješten u pismenoj formi o razlozima izricanja te mjere (pri čemu se razumije da se u navođenju razloga mogu isključiti informacije koje se iz razloga bezbjednosti opravdano ne prenose zatvoreniku);
- zatvorenik za koga je takva mjera predviđena ima mogućnost da izrazi svoje viđenje date stvari;
- smještanje zatvorenika u uslove segregacije bude što je kraće moguće i da se revidira najmanje svaka tri mjeseca, s ciljem ponovne integracije zatvorenika u redovnu zatvorsku populaciju.

79. Što se tiče uslova u disciplinskim ćelijama u ustanovama koje smo posjetili, *Kazneno-popravni dom u Podgorici* ima novu disciplinsku jedinicu koja nudi zadovoljavajuće uslove, za razliku od jedinice koju je delegacija KPM imala priliku da vidi 2004. godine. Bilo je 8 ćelija (od kojih su sve po nekih 9m²), opremljene krevetom, dušekom i ćebadima, stolicom i stolom i potpuno odvojenim dodatkom za sanitarni čvor. Zatvorenici mogu da se istuširaju dva puta nedjeljno i imaju pristup zasebnim dvorištima za vježbanje (od po 20m²) dva puta dnevno; pored rečenog mora se istaći da dvorišta nisu imala nikakvu zaštitu od loših vremenskih prilika.

Istražni zatvor u Podgorici nema disciplinsku jedinicu posebno određenu u te svrhe; međutim, kao što je pomenuto u stavu 5, jedan broj ćelija očigledno se koristi u disciplinske svrhe. Dotične ćelije nisu bile odgovarajuće za smještaj ljudi. Uz to, zatvorenici koji su nedavno stavljeni u disciplinsku izolaciju kazali su da im nije bilo dopušteno da upražnjavaju fizičke aktivnosti na otvorenom. U pismu od 14. novembra 2008, crnogorske vlasti su navele da su te ćelije obnovljene, da su im vrata skinuta i da je u njima instalirana oprema za vježbanje. **KPM bi želio da dobije informacije o preciznoj lokaciji gdje se sprovodi zatvaranje u disciplinske svrhe u Pritvorskoj jedinici u Podgorici.**

U *Zatvoru Bijelo Polje*, disciplinske ćelije (veličine nekih 7,5m²) nemaju prozore. Uz to, u njima nema ničega osim ležajeva; takve ćelije bi takođe trebalo da imaju sto i stolicu pričvršćene za pod. Na osnovu razgovora sa zatvorenicima prozilaži da im nije bilo dozvoljeno da svakodnevno provode vrijeme na otvorenom.

KPM ponavlja svoju preporuku da odmah treba preduzeti korake kako bi se omogućilo svim zatvorenicima koji se smještaju u disciplinske ćelije da bar jedan sat dnevno budu na svježem vazduhu. Uz to, dvorišta za te svrhe treba da imaju i sklonište od nepovoljnih vremenskih prilika. Takođe treba preduzeti korake kako bi se osiguralo da zatvorenici koji se smještaju u disciplinske ćelije imaju pristupa materijalu za čitanje.

Komitet takođe vjeruje da će nedostaci koji su primijećeni u disciplinskim ćelijama u *Zatvoru Bijelo Polje* biti izbjegnute u novoj zatvorskoj zgradi. U vezi s tim, KPM preporučuje da se u novoizgrađenoj ustanovi u disciplinske ćelije ugrade zvona za poziv.

80. Po osnovu Člana 157 ZKP, pravo lica u istražnom zatvoru da primaju posjete svojih rođaka može ukinuti istražni sudija kao disciplinsku kaznu. **KPM mora da naglasi da disciplinsko kažnjavanje zatvorenika ne bi trebalo da se sastoji u potpunoj zabrani kontakata sa porodicom³⁸, kao i da svako ograničenje na kontakte sa porodicom kao vid kažnjavanja treba da se koristi samo kada je počinjeni prestup u vezi s tim kontaktima.**

d. pritužbe i postupak kontrole

81. Delegacija je primijetila da su kutije za pritužbe postavljene u Kazneno-popravnom domu u Podgorici i Specijalnoj zatvorskoj bolnici; **ovo je pozitivan korak koji treba slijediti i u ostalim zatvorima u Crnoj Gori.**

Međutim, tokom posjete 2008. godine pokazalo se da ne postoji sistematičan pristup obradi pritužbi zatvorenika, bilo u pogledu njihovog evidentiranja, djelovanja po njima, bilo u pogledu statističke obrade. Nijedan od zatvora koje smo posjetili nije imao registar pritužbi. Delegacija je obaviještena da se pritužbe zatvorenika i aktivnosti koje su uslijedile zavode u lični karton dotičnih zatvorenika. Pregledom ličnih kartona zatvorenika izabranih nasumično pokazalo se da su neke pritužbe ostale uskraćene za odgovor u pismenoj formi.

Strukturiran pristup pritužbama može poslužiti kao korisno sredstvo za utvrđivanje pitanja kojima se treba pozabaviti na generalnom nivou. **KPM preporučuje da crnogorske vlasti uvedu sistem za evidentiranje pritužbi i njihovu ažurnu obradu.**

82. Što se tiče postupka kontrole, kaznene ustanove obilaze istražni sudija, Ombudsman i NVO. Međutim, čini se da te posjete nisu naročito česte (npr. Zatvor Bijelo Polje nije posjećivan tokom 2008. godine) i da su ograničenog domena (tj. posjetioci nisu stupali u direktan kontakt s zatvorenicima).

KPM preporučuje da crnogorske vlasti razviju sistem za monitoring stanja u zatvorima od strane nezavisnih spoljnih organa. U tom kontekstu, kako bi bile u potpunosti djelotvorne, posjete radi monitoringa treba da budu česte i nenajavljene. Uz to, organi za monitoring treba da imaju ovlašćenja da razgovaraju sa zatvorenicima nasamo, kao i da ispituju sva pitanja koja se tiču njihovog tretmana (uslove zatočeništva; medicinsku evidenciju i ostalu dokumentaciju koja se tiče zatvora; ostvarivanje prava zatvorenika, itd).

³⁸ Pogledati takođe Pravilo 60(4) Evropskih zatvorskih pravila.